

דל שואה | גילית חומסקי

אפריל 25

פורסם ע"י מערכת 'שבת'

גל של ספרי מלחמת העולם השנייה, ששואת היהודים כמעט לא קיימת בהם אך קרבנות גרמנים יש ויש, שוטף את עולם הספרות. שיחות עם מו"לים ומחנכים על התופעה

אומרים שמלחמה היא החבר הטוב ביותר של המוות, אבל אני חייב לספק זווית ראייה שונה בנושא. עבורי, מלחמה היא כמו הבוס החדש שמצפה לבלתיאפשרי ממך. הוא מביט מעבר לכתף שלך, חוזר על אותו דבר, ללא הרף. 'תשלים את המלאכה, תשלים את המלאכה'. אז אתה עובד קשה יותר. אתה משלים את המלאכה. הבוס, עם זאת, אינו אסיר תודה. הוא מבקש עוד.

(מרקוס זוסאק, גנבת הספרים, בתרגום ורד טוכטרמן)

גנבת ההיסטוריה

לאחרונה הוקרן בארץ הסרט "גנבת הספרים", שצולם בעקבות הצלחתו חובקת העולם של ספר בעל אותו השם. הספר מביא את סיפורם של ליזה, היתומה הגרמנייה, ושל משפחתה המאמצת, הכורעות תחת עול השלטון הנאצי. הוא עוסק בילדה, באהבת הקריאה ובחשיבותה של הכתיבה. כל אלה הם הנושאים החביבים עליי, היו לי כל הסיבות לאהוב אותו. וכמו שקורה לא פעם באהבה, הכול מתאים, אבל הלב נשאר אדיש. או, גרוע מכך, מתקומם.

זו לא הפעם הראשונה שבה אני כושלת עם ספרים שריגשו את העולם (בין היתר לא התפעמתי מ"אשתו של הנוסע בזמן" ונטשתי באמצע את חביב הקהל "צלה של הרוח"), אבל הפעם הייתה סיבה לחוסר הנוחות: ככל שהעלילה התקדמה התגברה גם התחושה שליזה החביבה והמרגשת לא גונבת רק ספרים, היא גונבת גם את ההיסטוריה.

גל של ספרי מלחמת העולם השנייה מזווית לא יהודית שוטף את עולם הספרות ובישראל מאמצים אותו בחום. "גנבת הספרים", למשל, כיכב ברשימת הספרים האהובים על בני נוער בישראל לשנת תשס"ט (במקום הראשון המכובד, אגב, כיכבה באותה שנה ג'ודי פיקו, עם מסחטת הדמעות "שומרת אחותי", נתון שעוד נשוב אליו בהמשך). ליזה לגמרי לא לבד. בין היתר כבשו אצלנו את רשימות רבי המכר הספרים "לבד בברלין" (על התנגדות גרמנית לנאצים), "אישה בברלין" (יומנה של עיתונאית גרמנייה וסבלה במלחמה), "נער קריאה" (נער מתאהב באישה ונחרד לגלות על עברה הנאצי), "נוטות החסד" (סיפורו של אואה, קצין הממונה על השמדת כל סוגי המיעוטים בגרמניה) ועוד. המשותף לכולם – מיקומה של השואה זעיר עד לא קיים. כולם סבלו במלחמת העולם השנייה, מלחמה זה רע. כולם קרבנות של הנאצים, כולל הגרמנים.

למה אנחנו כל כך אוהבים לקרוא על מלחמת עולם נטולת שואה, ומה זה עושה להיסטוריה? ושאלה מטרידה יותר: האם מדובר רק בנקודת מבט ספרותית לגיטימית שפשוט צברה מסה קריטית? האינטואיציה הראשונית טוענת שכן. אבל מבט רחב יותר מספר סיפור קצת אחר.

(<http://shabbatmakor.files.wordpress.com/2014/04/0dbb3896-44d1-465b-b768-4f747f23e8d2.jpg>)

ככל שהעלילה התקדמה התגברה התחושה שליזה לא גונבת רק ספרים, היא גונבת גם את ההיסטוריה. מתוך הסרט "גנבת הספרים" צילום: יח"צ

סבל וחמלה גרמניים

כדאי להבדיל בין ספרות מלחמת העולם השנייה הנכתבת בגרמניה לזו הנכתבת במדינות שנכבשו אף הן בידי היטלר. אוקראינה, למשל, ממוקמת באתוס היהודי כמקום שבו יהודים נרדפו, הוסגרו והושמדו. אבל האמת ניתנת להיאמר, שהעם האוקראיני קרס אף הוא תחת שלטון האויב. הגיוני שסופרים שנכבשו על ידי המגף הנאצי יעדיפו לכתוב על סבתא שלהם ולא על שלכם דווקא. בגרמניה, לעומת זאת, נאלצים בני הדור השלישי להתמודד עם דור הסבים. וכבר כמה שנים נשמעים בה קולות רשמיים המסרבים להתבייש במוצאם או לקבל אחריות על מעשי הנאצים. לטענתם, הגיע הזמן שהגרמנים יתמקדו בסבל העם הגרמני תחת השלטון הנאצי.

האם מדובר במגמה מכוונת, שנועדה למזער את השואה במקביל להאדרת הסבל הגרמני? לדובי איכנוולד, מנכ"ל הוצאת ידיעות ספרים, אין בכלל ספק:

"מדובר בהדרה מכוונת של השואה", הוא קובע. "הגרמנים היום מנסים להרחיק את עצמם מאירועי מלחמת העולם השנייה, והשואה בכלל זה. נכון שאחד הראשונים היה ק.צטניק שלנו, שטבע את המושג 'פלנטה אחרת'. אבל הספרות הגרמנית העכשווית הופכת את השואה למשהו שבכלל לא התרחש, או התרחש בלי שהגרמנים ידעו או לקחו בו חלק. כיוון שאני יודע היסטוריה, אני קורא ומתעצבן. הספרות הזו היא בעיה היסטורית אמיתית – הרי כל העם הגרמני התגייס לחיסול היהדות. להפוך סיפורים בדויים, על מקרים פרטיים של התנגדות לנאצים, לקול המרכזי שמייצג את התקופה, זה שקר שמתחמק מאחריות.

"כשגרמני כבר כותב על יהודי, הוא יכתוב בעיקר על החמלה הגרמנית שהצילה יהודים. או שהוא יכתוב על הסבל הגרמני, ופשוט יעלים את היהודים מהמשוואה, כאילו הוא לא ראה מה עושים להם יום אחרי יום, מול העיניים שלו. והרי יש לנו נתונים היסטוריים על איך התנהגו הרוב המוחלט של האזרחים הגרמנים במלחמת העולם השנייה. צריך להגיד חד משמעית: לא הייתה חמלה בגרמניה הנאצית. הגרמנים הלשינו, הסגירו, התעלמו. להפוך את הסבל הגרמני לנושא המרכזי במלחמת העולם השנייה זה פשוט לא מוסרי. הדור הראשון הדחיק את אירועי השואה, הדור הנוכחי מרחיק עדותו במקום להכות על חטא.

"הוצאנו בידיעות את 'אנשים רגילים' של כריסטופר בראונינג, ספר חשוב מאין כמוהו. המחקר של בראונינג מראה איך אנשים רגילים יבחרו לגרום לאחר עוולות נוראיות, אפילו אם הם לא חייבים, רק כדי לחוות השתייכות לקבוצה. זה הנושא המרכזי של מלחמת העולם השנייה. אנשים הרגישו צורך להשתייך לקבוצה, ועשו בשם זה דברים איומים. אי אפשר להגיד שהיה שם רק פחד מהנאצים, ולהתעלם מהעובדה הפשוטה שהאזרח הגרמני הממוצע היה אנטישמי, ושזו נחשבה העמדה המוסרית והשלטת.

להתעלם מזה ולספר על איך הגרמנים היו אנושיים וסבלו, זה עיוות".

האחר הוא אני

גם לדברי פרופ' זהר שביט, ראש התוכנית לתואר שני במחקר תרבות הילד והנוער בבית הספר למדעי התרבות באוניברסיטת תל אביב, מדובר במגמה מכוונת. שביט היא חוקרת ספרי ילדים ומחברת הספר "עבר בלא צל" (עם עובד, 1999), שניתח את הנו איתה.

"הגעתי לגרמניה כדי לעסוק במחקר ההשכלה היהודית, ומתוך כוונה למתוח קו על העבר", היא מספרת, "הגעתי אל ספרות הילדים הגרמנית העכשווית, כי באותה תקופה עבדתי גם כלקטורית בהוצאת ספרים, וחשבתי שכדאי לתרגם לעברית ספרי ילדים גרמניים כי הם ספרים מאוד איכותיים, ולמה שילדי ישראל לא ייהנו. כשקראתי את ספרי הילדים הבולטים התברר לי להפתעתי שהם מספרים על מלחמת העולם השנייה סיפור שונה לגמרי מהסיפור שהכרתי".

על פי המחקר של שביט, מדובר בבנייה שיטתית של נרטיב שנקבע בשלב מוקדם מאוד ועובר בירושה מדור לדור. "גרמניה המערבית בנתה בשלב מוקדם מאוד סיפור המתאפיין בצדקנות ובהצדקה עצמית, ובאי לקיחת אחריות לפשעיה", היא אומרת. שביט בדקה במחקרה 347 רומנים היסטוריים לילדים שנכתבו לאחר המלחמה עד איחוד גרמניה, ולא מדובר בספרות בלבד. שביט: "הסיפור שהגרמנים מספרים לעצמם חוצה גבולות של קהלי יעד ושל מדינות שונות, ומחלחל גם לתיאטרון ולקולנוע. בשנות ה-60 אימצו הגרמנים נרטיב מסוים, שלפיו הגרמנים לא היו נאצים והנאצים לא היו גרמנים. הנאצים הם ה'אחר' האולטימטיבי. הגרמנים מוצגים כקרבנות העיקריים של הנאצים, והנאצים יוצגו, אם בכלל, כפסידרנאצים, שמצילים בסתר יהודים. היהודים ניצלים והגרמנים שסייעו להם משלמים את המחיר, סובלים סבל רב ולעתים קרובות מוצאים להורג".

אז כל הסופרים קיבלו החלטה לטשטש את השואה?

"לא. חשוב לציין שהספרים האלה נכתבו מתוך כוונות טובות, ולא מתוך כוונה להציג עמדות אנטישמיות. אבל בפועל, הם ניזונים מנרטיב שולט שעוצב על ידי גרמנים בדור הקודם, ולא רק שהם מטשטשים את השואה, הם גם רוויים סאב־טקסט אנטישמי. הנאצים הם ה'אחר', ומכיוון שגם היהודים הם ה'אחר', נוצרת אנלוגיה בין יהודים לנאצים. אלה גם אלה מוצגים כ'לא גרמנים', כהים, צעקנים, בעלי הון, וכמי שנהנים מיתרון יחסית לגרמנים. רוב הספרים מסתיימים בשנת ארבעים ואחת, או מתחילים בשנת ארבעים וחמש, כשגרמניה כבר נקיייה מיהודים ולא צריך להתייחס אליהם. השנים העיקריות של הפתרון הסופי מופיעות במעט מאוד ספרים. היהודים כמעט לא מתים, ואם הם כבר מתים מותם נגרם בדרך כלל כתוצאה מהתאבדות, כמו ב'לבד בברלין', או מהפצצות בעלות הברית. יש האדרה של תנועת ההתנגדות ושל הסבל הגרמני, והקטנה של הסבל היהודי".

[http://shabbatmakor.files.wordpress.com/2014/04/d79bd7a4d799d7a8-\(d7a1d799d795d795d79f-d79cd791d793d795d7a7-d7a7d7a8d793d799d798-ksv_10121.jpg](http://shabbatmakor.files.wordpress.com/2014/04/d79bd7a4d799d7a8-(d7a1d799d795d795d79f-d79cd791d793d795d7a7-d7a7d7a8d793d799d798-ksv_10121.jpg)

"הדרה מכוונת של השואה". דובי איכנוולד
צילום: כפיר סיוון

בתו, אביה

כדי להבין את העמדה הלא ביקורתית של ספרות מלחמת העולם השנייה צריך פשוט להקשיב לצאצאי הנאצים עצמם, ולעמדה הלא ביקורתית שלהם כלפי מעשי הוריהם. בתחילת שנה זו ראה אור בעברית הספר "הרי אתה נושא את שמי" מאת שטפן לברט (עם עובד). אביו של שטפן, העיתונאי נורברט לברט, פרסם בשנות ה-60' סדרת כתבות שבה ראיין שמונה בנים ובנות של הפושעים הנאצים הבכירים. כעבור ארבעים שנה שב בנו לעקוב אחר אות ילדים, שבינתיים היו לאנשים מבוגרים. התוצאות מטרידות, בלשון המעטה. רובם אינם מסתכלים על אביהם הנאצי בעין ביקורתית, וכמה מהם אף מבקשים לטהר את שמו.

הספר מציג את קשייהם של צאצאי האנשים הקרובים ביותר להיטלר, אשר נובעים לרוב משם המשפחה רווי המטען שהם נאלצים לשאת איתם כל חייהם. במפתיע, ואולי בעצם זה לא עד כדי כך מפתיע, כולם בוחרים לדבוק בשם ולא לשנותו. ברוב המקרים המובאים בספר, לא זו בלבד שילדיהם של בכירי הרייך השלישי לא התנערו לגמרי מהמורשת גדושת הרוע והשנאה של אבותיהם, הם אף גילו לא פעם מידה מטרידה של הבנה למעשיהם. כולם קרבנות של הנאצים. כולל הנאצים.

אחת המרואיינות בספר היא גודרון הימלר, בתו של מפקד הס"ס והגסטפו היינריך הימלר. גודרון, שהעריצה את אביה וטענה כי הוא לא התאבד אלא נרצח על ידי בעלות הברית, הייתה פעילה במשך שנים בארגון "עזרה שקטה", המסייע בחשאי לנאצים קשישים. כאשר בנו של מרואיין אחר, מרטין בורמן הבן, יצא למסעות הסברה ונשא הרצאות בפני בני נוער על סכנות הנציונל-סוציאליזם, היא התקשרה אליו וצעקה עליו "איך הוא יכול לעשות את זה, להתבטא בצורה שלילית על הימים ההם". בורמן ניסה להסביר לה כי הוא מבחין בין אביו ובין מעשיו. גודרון לא הסכימה שיש הבדל.

ומה לגבי הסופרים עצמם? ב-2005 ראה אור בארץ "החדר החשוק" מאת רייצ'ל זיפרט (כתר). הרומן של זיפרט בוחן התמודדות של צעירים נאצים עם העו הנאצי של דור הסבים.

"לא רציתי לכתוב על הפושעים הנאצים", אמרה זיפרט מפורשות בראיון מרוכך לעיתון "הארץ" (5.5.2005). "עניין אותי יותר לעסוק במורשת שהם ומעשיהם השאירו לבניהם ולנכדיהם, מכיוון שזה ההיבט של גרמניה שהכרו לו השפעה על חיי. גדלתי בתחושת כלימה מסוימת על הצד הגרמני של משפחתי. איני בטוחה שהצעירים הגרמנים כיום, או בני הדורות הבאים, חייבים לחוש בושה או אחריות. נראה לי חשוב יותר שהאירועים עצמם ייזכרו, ושכולנו, ללא קשר למוצא הלאומי שלנו, ניתן את הדעת לנטיות האנושיות לאכזריות ולפחדנות. אבל מכיוון שהשואה תוכננה על ידי גרמנים ועל פי רוב גם בוצעה על ידי גרמנים, זה נכון – ואולי אף מחויב המציאות – שחלק ניכר מעבודת ההנצחה תיעשה על ידי הדור הנוכחי והדורות הבאים בגרמניה. אמנם גרמנים רבים מסרבים להשתתף בכך, אבל ודאי שלא כל הגרמנים נוהגים כך [...] אני מודאגת מראייה המסתכלת אך ורק על הסבל הגרמני, מפני שבנסיבות שמדובר בהן, רחמים עצמיים נראים בלתי הולמים, שלא לומר בלתי נעימים. בספר ניסיתי להציג את הסבל הגרמני בהקשר מסוים, מתוך התייחסות לתפקיד שהוא ממלא בשכחה או בהשכחה של אירועי המלחמה והשואה".

אם, לדבריה של זיפרט, בפרוזה הגרמנית הסבל הגרמני מוצג בהקשר מסוים, הרי שבספרים שאמורים להיות היסטוריים השואה נעלמת כמעט לחלוטין. אסף וול מעיד: "אני חובב אוטוביוגרפיות של פילדמרשלים גרמנים. קראתי מעל עשרים כאלה, שתורגמו לעברית וגם שלא תורגמו. אין בזיכרונות שלהם שום אזכור של השואה, מעבר לכך שהם לא ראו ולא שמעו. הייתה מלחמה, מתישהו היהודים נעלמו. אף אחד לא יודע למה".

[/d7a2d793d799-d79ed796d79f-zohar-shavit0031.jpg](http://d7a2d793d799-d79ed796d79f-zohar-shavit0031.jpg)

"סאב־טקסט אנטישמי". פרופ' זהר שביט
צילום: עדי מזן

מרגש מוכר

לספרות, כידוע, יש שני צדדים – הכותב והקורא. השאלה היא כנראה פחות למה אנחנו מאמצים בחום ספרות גרמנית מדחיקת שואה, ויותר איך אנחנו בוחרים ספרים באופן כללי. אין זה מקרי שבראש רשימת הכותבים האהובים על הנוער מככת כיום ג'ודי פיקו, האישה ששכללה את הנוסחה דילמה־התרה־דמעות לכדי אמנות. פיקו היא סופרת מאוד מרגשת. אם בעבר הרחוק הייתה הספרות נחלת האליטה, היום היא שייכת לא פחות, ואולי יותר, למעמד הביניים. כולם כותבים, כולם קוראים, וכולם רוצים בעיקר להתרגש.

קל מאוד להבין את הצלחת "גנבת הספרים", למשל, ברחבי העולם וגם בארץ. כתב את הספר מרקוס זוסאק. אוסטרי לפי מוצא, אבל יליד סידני דובר אנגלית. בהתאמה, העלילה אמנם מתרחשת בגרמניה, אבל הן הספר והן הסרט דוברים אנגלית הוליוודית שוטפת. הוליווד היא אחראית חלקית לאקסיומה בעייתית שנפוצה לאחרונה בספרות, בתחומי הטיפול והייעוץ, בתיאטרון ובריאליטי: אם אתה בוכה, כנראה שזה עובד. כולנו מחוברים לרגשות שלנו. קל לאמץ אל הלב את ליזה, הגרמנייה ילידת סידני שמדברת אמריקנית שוטפת. בכינו איתה, אז כנראה שהיא אמיתית. באחד מרגעי השיא מסבירה ליזה לאביה המאמץ למה הצילו את היהודי מקס: כי אנחנו אנושיים וזה מה שבני אדם עושים.

ובכן, כדאי לדייק: זה מה שבני אדם עושים בגרסתם המערבית, ההוליוודית, במאה הנוכחית. באירופה של מלחמת העולם השנייה, הפרשנות על "מה שבני אדם עושים" הייתה רחוקה שנות אור מהגרסה ההוליוודית. כמה גרמנים באמת סיכנו את חייהם כדי להציל יהודי? כמה מהם באמת התאחדו רגשית עם הרוב התמים נגד השלטון הרע? המוסר האירופי בתקופה המדוברת היה לחלוטין לא הוליוודי. "אנטישמי" ו"מוסרי" לא היו מילים סותרות אלא להיפך. אבל כשאנחנו קוראים ספר, אנחנו קוראים אותו בעיניים של היום.

"יש הרבה סיבות לכך שספר הופך לרב מכר", אומרת ד"ר מיכל בן חורין מאוניברסיטת בראילן, המתמחה בספרות גרמנית. "הספר האיכותי, או האמין היסטורית, הוא לאו דווקא זה שימכר. אני לא חושבת שאנחנו קוראים במכוון שום סוג של ספרות, וספרות גרמנית על מלחמת העולם השנייה בכלל זה. זה יותר עניין של אופנות, של החלטות של הוצאות הספרים, וגם של החומרים הבנאליים שבסופו של דבר מוכרים כל מוצר להמונים. 'נער קריאה' של ברנהרד שלינק, למשל, מאוד הצליח בארץ, בעיקר כי יש בו הרבה מציצנות מינית. על הדרך הוא מתאר גם איך הנער מזדעזע מכך שאהובתו הייתה בעברה נאצית. אבל אני לא חושבת שבשביל הקורא הישראלי זה לב הסיפור".

אנחנו אמורים להיות ערים לאמינות של ספרים לאמת ההיסטורית?

"כשאני בוחרת ספר אני יודעת את הקונטקסט ההיסטורי, ומחפשת זווית מקורית. כשיודעים ומכירים, זה בהחלט מעניין לקרוא זווית ייחודית. אבל אם קוראים מסה של ספרים מזווית מסוימת, בלי להכיר את הקונטקסט ההיסטורי, והייחודי הופך ראי ההיסטוריה היחיד, זה בהחלט בעייתי".

התנגדות יחידים

האם הכלל שלפיו אין קשר בין היצירה לסופר תקף גם בספרות מלחמת העולם השנייה? לגמרי לא בטוח. הנס פלאדה, למשל, הוא אולי הסופר הגרמני היחיד שהרוויח את זכותו לכתוב על ההתנגדות הגרמנית לנאצים. ספרו "לבד בברלין" (תורגם בהוצאת ידיעות ספרים ב-2010 והיה אוטומטית לרב מכר) מתאר את קורותיו של זוג ממעמד הפועלים אשר מחליט לעשות מעשה בעקבות נפילתו של 1 בחזית. השניים בוחרים בהתנגדות מחתרתית פשוטה – פיזור גלויות מחאה ברחבי העיר. במהרה הם לומדים את האמת על ההתנגדות בגרמניה הנאצית: אין כזאת. השכנים מלשינים עליהם, הגסטפו רודף אותם. האווירה הציבורית כל כך נרתעת מגינוי של המלחמה, עד שרוב הגלויות שלהם מוסגרות למשטרה. זו האמת על האווירה הציבורית בברלין של מלחמת העולם השנייה.

כשהנס פלאדה (שם העט של רודולף דיטצן) כותב על ניסיונות לא מוצלחים להתנגד, הוא יודע על מה הוא מדבר. פלאדה עצמו שילם מחיר כבד על היותו מתנגד בודד. לפני מלחמת העולם השנייה הרומנים שלו היו רבי־מכר בינלאומיים. ספרו "איש קטן, לאן?" אף עובד לסרט הוליוודי. משנודע לנאצים שהסרט הופק על ידי יהודי, הם אסרו למכור את זכויות התרגום של יצירותיו והוצב עליו מעקב. פלאדה סירב להצטרף למפלגה הנאצית ונעצר על ידי הגסטפו, ומכאן הפכו חייו למסכת רדיפות. זמן קצר לאחר שהורה לו גבלס לכתוב רומן אנטישמי הוא התמוטט והושם בהסגר בבית מחסה ל"פושעים חולי נפש", גזר דין השקול

למעשה לעונש מוות.

את "לבד בברלין", המבוסס על סיפור אמיתי, כתב לאחר שחרורו, תוך 24 ימים בלבד. הוא מת בפברואר 1947, שבועות אחדים לפני שהספר יצא לאור. הספר עצמו (מבחינה ספרותית טהורה, אגב, מדובר ביצירה די דלה) הוא לא פחו ממרטיט כשזוכרים מי כתב אותו: מתנגד יחידי אמיתי בגרמניה שאין בה התנגדות. שההתנגדות בה בלתי אפשרית, נפשית וטכנית. ששילם בקריירה שלו ובחייו על היותו אדם ייחודי. זוקאס, לעומתו, המציא ילדה בדיונית בכלים הוליוודיים. היא מתוקה, היא מרגשת, היא לא קיימת, ולא הייתה קיימת מעולם.

שואה לא שלנו

במקביל לספרות העולמית, גם העיסוק בשואה בישראל משנה את פניו. חוסר היכולת להכיל טקסטים קשים מצטרף לעובדה היסטורית פשוטה: דור הניצולים הולך ונפרד מאיתנו ואשוויץ הולכת ומתרחקת. "שואה שלנו" של אמיר גוטפרוינד היה משב רוח מרענן, כשסיפר את השואה כפי שהיא נחוות בקרב בני הדור השלישי. הדור הרביעי כבר לא ממש מבדיל בין שואה לרצח רבין לפירמידות. היו שלום, אהרון ומומיק. נעמתם לנו מאוד, אבל עכשיו אנחנו מעדיפים להתרגש.

"אנשים בהחלט מתרחקים מספרי שואה קלאסיים שעוסקים ישירות במחנות וכיו"ב", אומרת גיטל סימקוביץ', ספרנית בספרייה המרכזית ברמת גן. "אני יכולה לומר מניסיוני שאנשים רבים כלל לא ששים לגשת לספרות שאפילו מזכירה במשהו את השואה או את מלחמת העולם השנייה. יש תמיד ספרים שישברו את הגבולות שאנשים שמים לעצמם בנושא, כמו 'קיץ בלתי מנוצח' של רותה ספטיס או 'המפתח של שרה', שהתכנים שלהם אמנם קשים מאוד וקשורים ישירות לשואה, אבל הם גם מרגשים מאוד ונוגעים בנימי נפשה של האנושות, מה גם שהם לא ממש נכנסים לתיאורי המחנות אלא משלבים עבר בהווה.

"אנשים מתרחקים מספרות שואה הארד קור, אבל רבים מהם נמשכים לאזור הדמדומים. ללא ספק, ספרי השואה שעוסקים ישירות בנושא יהיו האחרונים ברשימה בדרך כלל. ממה שאפשר ללמוד בספרייה – רוב האנשים שיקראו סיפורת על אודות השואה ייטו לספרות שנוגעת בנושא, אבל במקביל בורחת ממנו. ספרות שנוגעת בפצע, אבל לא מחטטת בו עם כל האצבע פנימה. יחפשו זווית אחרת, שונה, לתקופה הזאת. הרי גדלנו על כל כך הרבה טקסטים אינטנסיביים של שואה".

ואכן, בנעורינו קיבלנו, בני הדור השלישי, שואה לווריד. ספרים כמו "בית הבובות" של ק.צטניק היו קריאת חובה בבית הספר. המחזנו ביום השואה מחזות מהגטו, שמענו שיחות עם ניצולים. נראה שהיום סף הסיבולת שלנו נמוך יותר, וילדי הדור הרביעי כבר פחות נחשפים לספרות שואה ישירה. כנראה כתוצאה משילוב של אופנות קריאה מתחלפות והורות מגוננת.

מוטי בן ארי, מורה לספרות בתיכון בקיבוץ עין גדי:

"אין בתוכנית הבגרות כיום חובה לקרוא ספרי שואה. אני יכול לומר שההתרשמות שלי היא שהנוער בהחלט מעדיף ספרים מרגשים על ספרים היסטוריים, שמרביתם לא קוראים קריאה ביקורתית, ושהרגלי הקריאה של מרביתם כמעט לא קיימים. אשר לדעתי על ספרים מטשטשי שואה – מכיוון שההשפעה של ספרים על הנוער היא מאוד מוגבלת, גם ההשפעה של ספרים מטשטשי שואה היא מוגבלת. מה שמשפיע יותר זה סרטים. למשל הסרט 'ממזדים חסרי כבוד' של טרנטינו הוא בהחלט סרט מרכזי שואה. אני לא חושב שצריך למנוע אותו מתלמידים, אבל אני כן חושב שיש מקום ללמד קריאה חתרנית ביקורתית. וכמו שיש קריאות פמיניסטיות, שבחנות ומפרשנות טקסטים דרך התבוננות ואג'נדה לבחינת שאלות מגדריות, כך צריכות להיות קריאות עם אג'נדה לבחינת מידת מחיקת רישומה של השואה. כשם שסרט יכול להיות מצוין לסוגו ועדיין ליפול במבחן פמיניסטי מסוים, כך גם בנוגע למבחן שיקוף השואה או האנטישמיות. אבל אי אפשר לצפות מהתלמידים שיגיעו לקריאה כזאת לבד, צריך להוביל אותם לשם".

שולי רוזנק, מורה לספרות ורכזת תרבות בבית הספר אווילינה דה-רוטשילד בירושלים:

"אחד מן הספרים שנקראו על ידי הבנות שלנו היה 'המפתח של שרה'. זהו ספר שאי אפשר להגדיר אותו היסטורי, והוא בהחלט נכנס לקטגוריה של הספרים המרגשים. אבל צריך לזכור שהם נקראים בסמיכות ללימוד התקופה, שנלמדת באינטנסיביות גדולה בהיסטוריה. שם הבנות נחשפות לספרות מעמיקה ולטקסטים בגוף ראשון, שיוצרים רצף עם הספרים הרגשיים שהן קוראות. על כל אלו יש להוסיף את עבודות המחקר או את החובה לראיין אנשי עדות במסגרת תוכנית שנקראת: 'חמ"ד ועד'. הבנות מראיינות, שואלות שאלות ומגובות ברשימת ספרות מומלצת לפני כן. בדרך כלל אני נוטה לומר שהיום יש בריחה אל הלימוד 'הקל', אבל נדמה שדווקא בנושא זה הספרות המרכזית מאפשרת גישה גדולה יותר ללימוד המעמיק. מה שכן, על הספר 'הילד בכתונת הפסים' לא אוכל לומר דברים דומים. שם יש לדעתי טשטוש עצום של שואה. דיברנו על זה בכיתה, והיה דיון מעניין ואינטליגנטי".

הנרטיב הוא המסר

למה, בעצם, חשוב לקרוא ספרות שמשקפת אמת היסטורית? אנחנו הרי לא באמת לומדים מההיסטוריה, לא יותר משהפרפר לומד מאבות אבותיו להיזהר מאש. אם יש חוקיות היסטורית שאפשר ללמוד ממנה משהו, הרי היא זו: תמיד אחרי תקופה שלווה יתעוררו לבבות לא מסופקים, ויחפשו דבר קדוש להיהרג עליו. היסטוריה נכתבת על ידי המנצח, היא מכווצת לידי נרטיב רק כדי להתערער בדור עם אופנות ניתוח חדשות.

וכאן, כנראה, טמון לב העניין. החיבה לספרים מרגשים וההתרחקות ההיסטורית משתלבות היטב עם המיאוס מהנרטיב. השלת נרטיבים היא ספורט פופולרי שחוקי ברורים: אם זה מה שהנחיל לנו הדור הקודם, כנראה שזה שגוי. השקפה לא נוראית בפני עצמה, ואפילו די בריאה. אלא שיש בה בעיה אחת מרכזית, כפי שכבר אמר ז'אק דרידה: אין שום דבר מחוץ לטקסט.

במילים אחרות, אין בעולם שום דבר חוץ מסיפורים. השלת נרטיב אחד היא אימוץ אוטומטי של סיפור אחר. מפתח מאוד להיפרד מנרטיב ההפרדה הגזעית, למשל. כל בני האדם שווים. אלא שיש הבדל בין האמת המוסרית העכשווית לזו ההיסטורית. במלחמת העולם השנייה אמנם רדפו מיעוטים, ובמלחמה באמת כולם סובלים. אבל רק גזע אחד נרדף בשל מוצאו ואיבד מיליונים מבניו. רק בני עם אחד הפכו מאזרחים שווים זכויות לעשוקים, נרדפים ונרצחים בשל הדם הזורם בעורקיהם. לא נעים. שואה זה באמת לא נעים.

"חשוב לקרוא ספרות שמשקפת אמת היסטורית", אומרת נעמי בן דוד, מורה לספרות והיסטוריה באולפנה במרכז הארץ, "ויש הבדל בין קריאה ראשונית, בגיל הנעורים, שבו התודעה מתעצבת, לבין קריאה כשאתה כבר מבוגר ויודע את העובדות. זה חשוב גם בשביל הבנייה האישית של האדם את תודעתו, שתהיה מבוססת על אמת ולא על בדיון הוליוודי. ובעיקר כי האדם הוא יצור חוקר, מעבד, והוא חייב את האמת, נוראית ככל שתהיה, במערך הנתונים שלו. אני מאמינה שכדי שהאנושות תתקדם קדימה היא חייבת להכיר גם בחלקים האיומים בהיסטוריה שלה, ולא לטשטש אותם. אם השואה יכולה להתרחש שוב? לדעתי בוודאי. ליהודים ולעמים אחרים. אבל החובה לדעת היא לאו דווקא ביטחונית. זה משהו יותר עמוק. זה חלק מהחקר התמידי של נפש האדם. ספרות ראויה היא חלק מהחקר הזה".

שאיפה אל האמת

אז מה אנחנו אמורים לעשות מול גל הספרים שממזערים או מעלימים לחלוטין את השואה? בכל הנוגע להוצאתם התשובה היא, ובכן, כלום. לא מצנזרי ספרים וסרטים אנחנו. המדורה הבווערת של ספרות לא-גרמנית, שממנה גונבת ליזה את הספר הראשון שלה, היא לא המדורה שלנו.

"אנחנו לא מצנזרים ספרים", אומר איכנוולד. "זה נעשה בתקופות שהספרות הזו מדברת עליהן, לא אצלנו. אני לא מחליט בשביל הקוראים ולא מחנך אותם. ישראל היא מדינה חופשית עם תרבות עשירה. אנחנו בהוצאה מוציאים הרבה ספרים שאישית אני חולק על האג'נדה שלהם. אם הספר מוצלח, או מצליח בעולם ומעורר דיון, הוא צריך להתפרסם גם בארץ. אנשים צריכים לדעת לקרוא, וגם לדעת את האמת ההיסטורית. אני מאמין ששקרים סופם לצוף".

ב-2008 ראה אור בארץ הספר "נוטות החסד" של ג'ונתן ליטל (כנרת זמורה-ביטן). ספר עב כרס שמתאר את אירועי מלחמת העזי השנייה דרך עיניו של אואה, קצין שהשתתף בהרג ושאינו מפגין שום חרטה לאורך מאות עמודי הספר. הספר עורר דיון עולמי, מלובה על ידי ההוצאה. מצד אחד הוא הוכתר בכתרת השאפתנית "הרומן הגדול הראשון של המאה ה-21". מצד שני, התפלשותו מלאת החדווה באלימות, במעוות ובבוזי עוררה גל של התנגדויות. ההיסטוריון הצרפתי-גרמני פטר שוטלר כינה אותו "ספר מפלצתי ומזור". נטען נגדו שהוא מציג את אואה, הגיבור המפלצתי, כאדם רגיל שנקלע למה שמכונה "נסיבות". גם בארץ סערו כמובן הרוחות. האם מוסרי להדפיס? לממן? לתרום לתהילתו העולמית? בסופו של דבר הספר יצא בצירוף חוברת קטנה בשם "הפולמוס", ובה עונה ג'ונתן ליטל לכל מבקרו. הקריאה חשובה, הדיון חשוב, ושניהם טובים מהצנזורה.

זו, אולי, דרך ההתמודדות הבריאה עם גל הספרות הנוכחי. להקיף את עצמנו בספרות טובה ומשמעותית, לדעת היסטוריה, לדעת לקרוא קריאה ביקורתית. לדעת להגיד "זה נחמד ומרגש, אבל". ולזכור שיצירה טובה שואפת לא אל הרגש, אלא אל האמת.

בכו עם ליזה החמודה. בכו באנגלית, בכו בהוליוודית, וזכרו שאין ליזה. אף פעם לא הייתה. היא דמות דמיונית שהומצאה במקום אחר, ובתקופה אחרת. במלחמת העולם השנייה הרבה אנשים סבלו מעוני וממטר קשה ופחדו מאוד. אבל שישה מיליון יהודים הוכנסו למחנות השמדה, עונו ונרצחו. ועם כל הכבוד למצוקה הכלכלית של הוריה של ליזה, זה לא אותו הדבר.

"הדבר הכי חשוב בעיניי הוא להישאר עם אצבע על הדופק", אומרת גיטל הספרנית, "אנשים ימשיכו לכתוב ולהביע באופנים שלהם, ולמתנגדים נותר להביע את הדעה שכנגד. יש לזה גם יתרונות – זה מעורר דיאלוג ומחיה את הנושא. נדמה לי שכל עוד אנחנו עם האצבע על הדופק ולפחות משוחחים על הנושא, תוהים לגביו וגם מתווכחים לגביו, אנחנו שומרים על מגע עם

השואה, שמטבע הדברים, גם אם הדבר כואב מאוד, הולכת ומיטשטשת בזיכרון הקולקטיבי האנושי".

פורסם במוסף 'שבת' (<http://musaf-shabbat.com>), 'מקור ראשון' כ"ה ניסן תשע"ד, 25.4.2014

פורסמה ב-25 באפריל 2014, ב-גיליון קדושים תשע"ד - 872 ותויגה ב-גרמניה, מלחמת העולם השנייה, שואה. סמן בסימניה את קישור ישיר. 7 תגובות.

○ השאר תגובה

○ Trackbacks 1

○ Comments 6

רנני | 26 באפריל 2014 בשעה 16:18

הספר של זיפרט סובל מאותם 'מומים' של כל הספרות הגרמנית על מלחמת העולם השנייה. גם היא עושה הנחות. החל בילד המוזר הזה שמצלם את הכול, חוץ מאשר את סימון החנויות היהודיות, שרפתן וכו' והתרוקנות העיר מיהודיה. והילדים המסכנים שמנסים לחבור להוריהם הנאצים. והנכד שנושא בעקבות סבו וכביכול מתעמת איתו, אבל מתי? אחרי שהסבא מת כשאין עם לי להתעמת.

ריקי1 | 27 באפריל 2014 בשעה 13:33

"נוטות החסד" הוא בעיני ספר מופת. אתה עובר עם גיבור הספר בעל הנפש המעוותת את כל המסלול הנורא של השמדת היהודים ע"י יחידות האיינזץ גרופן, דרך דיונים גרוטסקיים על השאלה איך מבחינים מיהו יהודי ועד זוועות מחנות הריכוז וההשמדה.

נכון שאינו מתמקד רק בזה. אירופה של אותם שנים הייתה גיא הריגה לא רק עבור היהודים, אלא גם עבור מליוני אנשים אחרים שנטבחו בהמוניהם ע"י הנאצים או ע"י הבולשביקים ואנו מלווים את גיבור הספר גם בכל הזוועות במזרח, דרך זוועות החזית הרוסית ועד חורבן ברלין.

הייחודיות של הספר היא בכך שהוא ממחיש איך המנגנון הזה עבד טוב יותר מכל ספר אחר שקראתי בנושא. ספר ארוך, מתיש, מזעזע בבוטות שלו, גרפי ומפורט – אך עם זאת, בפעם הראשונה, אחרי שנים רבות של קריאת ספרי שואה עיוניים ואחרים, פעם ראשונה שהרגשתי שאני מבינה, ברמה מסוימת, את מכלול האירועים שהביאו לזוועה הזאת.

אמיר שכטר | 27 באפריל 2014 בשעה 14:38

המאמר מעניין ומעורר לא מעט נקודות חשובות לדיון ואתיחס לאחת הנקודות:

הכותבת מבקרת את העסוק הספרותי במעט הגרמנים שהתנגדו למשטר הנאצי וע"י כך עיסוק זה ששם את הפוקוס על המעט הללו מטשטש את העובדה שרוב הציבור הגרמני או שתמך בפועל או בשתיקה במשטר ויש בכך טשטוש של האחראיות של העם הגרמני לביצוע זוועות השואה

אני חושב שמדובר במהומה על לא מהומה ודווקא לגיטימי ואפילו בריא שתהיה ספרות שתעסוק בכך בגרמניה

בהתחשב בעובדה שגם עשור לאחר סוף המלחמה קושרי קשר ה-20 ביולי עדיין נחשבו בציבור כבוגדים ההתפתחות התודעת מה-2

0 ביולי והסטודנטים של ה"ורד הלבן" כגיבורים לאומיים היא מבורכת עד מאוד ולכן גם מבורך שנכתב עליהם הרבה חומר ספרותי

זיכרון השואה וההכאה על חטא על פשעי המשטר הנאצי קיימים מאוד בגרמניה של ימינו במערכת החינוך ובתודעה הלאומית-הכחשת השואה בגרמניה היא עבירה פלילית- ולכן לגיטימי שבנוסף ל"אשמנו בגדנו..." המוצדק לחלוטין תתפתח בגרמניה גם התודעה על המעטים שהראו אור באפילה הגדולה ובשעה הנוראה ביותר של ארצם

לא מדובר בטשטוש השואה אלא בצורך טבעי ונורמאלי לא להיכנס למרה שחורה לאומית תמידית ולראות גם את הצדדים הטובים ולו המעטים שנותנים השראה לחזון "גרמניה האחרת" שכה חשוב בגרמניה העכשווית

אי אפשר לבנות תודעה לאומית ונורמאליות בסיסית רק על תחושת אשם -דומני שמוכרת תורה רפ"ב של רבי נחמן מברסלב ב"ליקוטי מוהר"ן" שאומרת שמי שרוצה להתקדם ולהשתפר ולשוב בתשובה מדרך לא טובה צריך קודם כל לראות את הטוב הקיים בו ואתו לפתח עד שיגבור על הרע כי אדם שיחשוב שכולו רק רע לא יוכל להתקדם

לכן אומר שהשמת הפוקוס על צדדים אלו בגרמניה של הימים ההם היא בריאה ולגיטימית ושמה תמונת מראה מי היו הגיבורים האמיתיים אז -תמונה מראה שמביאה מסר חינוכי חשוב

בתור עם שבניו נרצחו בהמוניו בשואה האיומה לפעמים קשה לנו לראות את הצורך הזה בגרמניה אך לענ"ד אין בצורך הזה כל פסול וההיפך יש בו חיוניות רבה

אוסף שגם אצלינו בזיכרון השואה שמים לא מעט פעמים את הפוקוס על מאורעות שבתוך המכלול הם היו זעירים ביחס אך בגלל רצוננו לפתח תודעה מסוימת שנוכל להרגיש עמה טוב מדגישים אותם ביתר שאת

כך למשל השמת הפוקוס על הפרטיזנים והמרידות השונות בנאצים כמו מרד גטו ורשה ודומים לו למרות שמרידות אלו היו אפיזודיות לעומת רוב היהודים שנרצחו בהמוניהם או כמו שפעם נהגו להתבטא עליהם ש"הלכו כצאן לטבח"

או למשל שימת הדגש על צנחני הישוב שהוצנחו בהונגריה שכבר היה מאוחר מידי או הבריגדה היהודית שהגיעה לחזית ממש בסוף המלחמה וההשתתפות בה בפועל הייתה מועטה בזמן

כמובן ששמים כאן בארץ דגש על כך עקב הרצון שלנו לא רק להתוסס אבל אלא גם לראות את צדדי התקומה והפעולה נגד הנאצים ומעטה ככל שתהיה ולדעתי זה מצויין וראוי כל יודעים את האמת ההיסטורית המלאה מעבר לאפיזודות אלו

הוא הדין בדיוק באשר לספרות הגרמנית ששמה דגש על המתנגדים לנאציזם

היות וכמו שכתבתי אין חשש מטשטוש זוועות השואה בגרמניה של ימינו אז לדעתי אותה ספרות היא מבורכת ולגיטימית ולא מסלפת

רמי | 27 באפריל 2014 בשעה 23:04

התופעה המתוארת לא חדשה. הרבה פעמים נדמה שלגרמנים נוח להבליט את היוצאים מהכלל. אלה שהתנגדו, אלה ששילמו מחיר, אלה שהתנגדו בשקט במעט שהיו יכולים, ולא את רוב אלה ששיתפו פעולה או הובילו. עם זאת, על זה מבוססת אמנות על מציאת הסיפורים הקטנים והפחות מוכרים. צריך לזכור שהנרטיב המרכזי הוא עדיין הנצחה ממלכתית שכוללת אנדרטאות, טקסי זכרון, אבני נגף כמעט בכל עיר, בנייה של בתי כנסת חדשים במרכזי הערים, תמיכה כספית באתרי זכרון מחוץ לגרמניה כמו מחנות ריכוז, תמיכה בהצגות ובסרטים ובמחקרים אקדמיים העוסקים בנושא ועוד.

ק. צטניק לא הגיע למעמד של ספרות נחשבת במערכת החינוך אלא בימים בהם היו שרי חינוך מהמפד"ל שעודדו קריאה בספריו מתוך תפישת עולם פוליטית. על פיה הפתרון של הקורבן האולטימטיבי הוא לאומני. עותקים של בית הבובות וסלמנדרה חולקו בחינם ועודדו לכתוב עבודות גמר בנושא. ק. צטניק אז הועדף על פני כתיבה מורכבת יותר של סופרים כמו פרימו לוי, ויקטור פרנקל וז'אן אמרי.

ישנם ספרים וסרטים בגרמנית שמתייחסים לפרק השחור הזה בצורה יותר מורכבת. צריך מראש לדעת מה המגבלות של ספרים שכוונו מראש להיות רבי מכר כמו "גנבת הספרים" או סרטים בעייתיים כמו "מבצע ואלקירי".

אמיר שכטר | 28 באפריל 2014 בשעה 17:49

רמי, יישר כח על הדברים סיכמת בקיצור את מה שכתבתי בתגובה שלי באריכות

כמו ששינוי כתבנו שימת הדגשים והפוקוס על מעט יוצאי הדופן שמפיגים בזיכרון את תחושת האשם או תחושת האבל התמידית ומביאים קצת נחמה וזקיפות קומה היא תופעה טבעית וחיונית כל עוד היא בפרופורציה הנכונה והיא לא תופעה "גרמנית" בדווקא שצריך לעשות ממנה רעש כאילו היא באה לטשטש את האשמה הקולקטיבית

אוסף על הדוגמאות שכבר הבאתי ואתה הבאת שגם בבריטניה העלו על נס את דמותו של תומאס אדוארד לורנס-"לורנס איש ערב" שעם כל הכבוד לדמותו הצבעונית ולפועלו כאיש הקשר של הבריטים עם המורדים הערבים נגד העות'מנים שהיה מוצלח לא ברור אם כל איש קשר מסוגו היה נהפך לאגדה עוד בימיו

לא מופרך בכלל שבבריטניה האבלה על מאות אלפי צעיריה שנהרגו לחינם בחפירות במערכה חסרת התוכלת בחזית המערבית במלחמה"ע הראשונה רצו למצוא גם דמות של גיבור ודמות מופת מהמלחמה האיומה ההיא שיוכלו להזדהות עמה ולא רק להיות עסוקים באבל אינסופי

עד היום בבריטניה הזיכרון הקולקטיבי של מלחמה"ע הראשונה על השכול והאבל שלו יותר חזק במידה מסוימת מהזיכרון הקולקטיבי ממלחמה"ע השנייה היותר קרובה כרונולוגית לדורינו, הזיכרון הזה עדיין חי מאוד ובבתי ספר תיכון בבריטניה נוסעים למסע מאורגן מבית הספר לצרפת לאתרי הקרבות על הסום, בדומה לתיכונים ישראליים שנוסעים לאתרי מחנות ההשמדה בפולין-

ומצאו את דמותו של לורנס בכדי להאדירה ולזכור שגם יצא משהו הירואי ומוצלח מהמלחמה הזו ולא רק דמויות נוסח "הקצב" דאגלס הייג ששלחו בלי חשבון אלפי צעירים לקרבות חסקי תוכלת.

שוב כמו שכתבתי זה צורך מובן ובריא הן לנו הן לבריטים והן לגרמנים ולא צריך לחשוש מכך כל עוד מדובר בפרופורציה נכונה וכמו שכבר נכתב

נ.ב.

מה בעיניך בעייתי בסרט מבצע וולקירי?

צופה | 27 באפריל 2014 בשעה 23:33

נקודה מעניינת היא לבדוק את התייחסות בסרטים הדוקומנטריים הישראליים בשנים האחרונות. גם בהם יש חיפוש אחרי זוויות אישיות אם זה השומר של אייכמן בסרט "התליין" של נטעלי בראון ואביגיל שפרבר, זכרון השואה מול האתוס הלאומי בסיפור אובדן אישי ב"מתחת לשטיח" של איה סומך, הקשר המשפחתי לגרמניה אחרי המלחמה העולה בסרט "הדירה" של ארנון גולדפינגר או הסיפור המשפחתי השבור בסרט "היה שלום פטר שווארץ" של יעל ראובני.

1. Pingback: **ספרות ברשת: חנות ספרים סינית תהיה פתוחה 24/7; בספרד מנסים למצוא את שאריות גופתו של סרוונטס; ראיון עם אחת המשתתפות בריאליטי הספרותי שמשודר באיט**

[בלוג בוורדפרס.קום. ערכות עיצוב Mystique. של digitalnature](#)

הרשמה

עקוב אחרי 'מוסף "שבת" - לתורה, הגות ספרות ואמנות'

מופעל על ידי WordPress.com